

SIMPOZIONUL BIERTAN-MĂRTURII SEMNIFICATIVE ALE CIVILIZAȚIEI SĂSEȘTI DIN TRANSILVANIA

CATEDRALA EPISCOPALĂ DIN BIERTAN

Le parcours historique de la cathédrale épiscopale de Biertan, grand centre catholique, devenu à la fin du XVIe siècle le plus important évêché protestant de la Transylvanie.

Pentru dezvoltarea arhitecturii religioase, centrele bisericești au avut o importanță majoră. Sediile decanatelor catolice aveau posibilități materiale mai avantajoase decât parohiile, chiar dacă cele din urmă funcționau în centre urbane. Din istoria arhitecturii europene este un fapt binecunoscut că sediile episcopale și cele arhiepiscopale, de obicei, au catedrale medievale somptuoase.

Pe teritoriul Transilvaniei catedrala episcopală din Alba Iulia are rădăcini romanice încă din secolele XI—XII. Catedrala episcopală ctitorită de sfântul rege Ladislav (în formă slavo-română Sveti Vladislav) din Oradea a căzut pradă ocupației otomane, ca de altfel și catedrala episcopală din Cenad (Banat). Jurisdicția episcopiei transilvănene pînă în sec. al XV-lea cuprindea numai cca 80% din teritoriul voievodatului; Țara Lăpușului, Ținutul Călatei și sudul Transilvaniei erau în afara acestei dioceze. Sașii ardeleni colonizați la început în Comitatul Sibiuului (inițialul Siebenbürgen) încă din secolul al XII-lea au fost subordonați prepoziturii Sf. Ladislav din Sibiu¹. După ce Țara Birsei, între anii 1211—1225, a fost stăpînită și colonizată cu sași de către cavalerii teutoni, regele ungur

Bela al IV-lea pentru convertirea cumanilor de dincolo de Carpați organizează Episcopia Cumană sau a Milcoviei. În anul 1235 orașele Brașov² precum și bisericile catolice din Altland (Țara Veche — deci teritoriul scaunelor Sibiu, Nocrich și Cincu) și Țara Birsei aparțineau Episcopiei Cumaniei. Din păcate, catedrala și în general urmele arhitecturale ale Milcoviei au dispărut.

În secolele ce au premers reforma religioasă, sașii din punct de vedere ecleziastic aparțineau de două dioceze: teritoriile colonizate după 1241 din Țara Vinului (Weinland: Scaunele Mediaș și Șeica), Sighișoara, Rupea, Sebeș, Reghin și Bistrița, precum și teritoriile sașilor iobagi din comitate erau subordonate episcopului din Alba Iulia; decanatele sudice Sibiu și Brașov erau subordonate direct arhiepiscopului catolic de Strigoni³.

Dintr-un document din 1475 publicat recent, reiese că episcopul Gabriel de Bălgrad avea în subordine următoarele decanate (protopopiate) săsești: Mediaș, Saschiz, Sebeș, Kosd (Rupea), Laslea, Bistrița, Kyrallia (Crainimăt), Șeica,

¹ Karl Reinert, *Die freie königliche St. Ladislaus — Probstei zu Hermannstadt und ihr Kapitel*, în *Deutsche Forschung in Südosten*, 1942, p. 319—361, 567—597.

² P. Binder, *Unele probleme referitoare la prima mențiune documentară a Brașovului*, în *Cumidava*, III/1969, p. 126.

³ Georg Müller, *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192—1848*, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 48/934, p. 3—532.

Reghin, Orăștie, Secașele, Băgaciu, Cenade și Cetatea de Baltă (*decanis ac ecclesiarum rectoribus et plebanis in et sub decanatus Megiensis, Kyszd, Sebeș, Kozd, Zentlazo, Bistritz, Kyrallia, Schelk, Regen, Zazwarus, Cykisch, Fogsagus, Chzanad et Kikellow et per tinentiis earundem* ⁴).

Biertanul încă din epoca catolică era predestinat să devină centrul religios al sașilor. Situat într-o zonă viticolă bogată, în centrul geografic al ținutului locuit de sași, departe de principalele drumuri din depresiunea Sibiului și Valea Târnavei Mari, Biertanul făcea parte din Scaunul Mediașului și într-un timp concura pentru înflorire cu orașul Mediaș, așezat în lunca Târnavei. Biserica hală, cu trei nave boltite în rețea a fost construită în 1492—1516 în stilul goticului târziu. Ansamblul fortificat, compus din trei incinte întărite cu turnuri s-a ridicat în secolele XV—XVI ⁵.

Ultimul pleban catolic al Biertanului, Magisterul Lukas a fost mai multe decenii decanul general al protopopiatelor săsești din ambele diocese ⁶. Mișcarea reformatoare a bisericii săsești pornește din centre urbane: în Brașov a avut în frunte pe umanistul Johannes Honterus, iar la Sibiu pe Matthias Ramser. Confluxul (ședința) Universității Săsești din 1544 constata faptul că Reforma a cîștigat teren în mai toate orașele (civitates). Deci, se vorbește de așezările urbane și nu despre sate și târguri. Din cunoscutul discurs al lui Christian Schesæus din 1580 știm că la Mediaș altarele au fost înlăturate de plebanul Bartholomäus Altenberger, el fiind ajutat în

activitatea de reformare de către preotul Vinzenz Aurifaber din Moșna și Franz Salicäus din Biertan ⁷.

Vechea istoriografie considera începuturile episcopiei evanghelice din Biertan în 1572, iar primul demnitar eclesiastic era considerat Lucas Unglerus. Dintre episcopii rezidenți aici (1572—1850) șapte au monumente funerare în catedrala din Biertan.

Cercetările cunoscutului istoric sas Gustav Gündisch, din 1967, au adus date noi în această direcție. După izbînda Reformei în orașe (1544) reprezentanții vechiului regim catolic nu s-au lăsat înfrinți și au început un masiv contraatac. Din discursul lui Cristian Schesæus, ținut la sinodul din Biertan (mai 1580), știm că partida catolică a fost condusă de episcopul bălgrădean Johann Statileus, decedat în 1542, apoi de vicarul acestuia, Franz von Mediasch, mai târziu episcop de Cenade (+1553). Dintre demnitarii laici cel mai mare susținător al catolicismului a fost locotenentul Georg Martinuzzi — Utieșcenovič, el însuși episcop de Oradea. Pentru partida catolică era deosebit de important ca Biertanul, sediul vicarului general, să rămînă în mîinile clerului catolic. În anul 1546 în acest tîrg din Țara Vinului se ducea o luptă internă între Magister Lukas, vechiul pleban catolic, și tînărul predicator cu concepții reformatoare, Franz Salicäus. Magister Lukas este atestat ca pleban de Biertan din 1523 și, cum am văzut, decenii întregi a fost decan general. Chiar atunci cînd nu era atestat în această funcție, el reprezenta preoțimea săsească în problema dijmii bisericești. În anii 1543 și 1546 este menționat în funcția de decan general. Conform notelor cronicești ale preotului Stephan Heltner din tîrgul învecinat, Richis (Reichersdorf) aflăm că Magister Lukas a decedat la 30 aprilie 1547.

Urmașul său a fost Franz Salicäus, originar din familia sibiană Weidner (Salis în latină înseamnă

⁴ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen VII (1474—1486)*, Herausgegeben von Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad G. Gündisch und Gernot Nussbächer, Bukarest, 1991, nr. 4039.

⁵ Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 54.

⁶ *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt, Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, III, Kronstadt, 1896 (Kapitelsrechnungen 1543: magister Lucas decanus generalis erat in vidembach cum 4 parochis sibi iunctis; 1543: magister lucae in Bisthalben; 1547: Dom. a festum divi Thomae (dec 18) praesentavi venerabili d. mag. Lucae in Byrthallom praesente d. Stephano plebano Ryjvinensi in taxam locumtenentis fl 214 den 28. Ex voluntate et mandate venerabilis d. decani ipse taxam circa festum Thomae ad Byrthallom deduxi, p. 602, 605, 608).*

⁷ *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiet Rumäniens*, Redigiert von Carl Göllner, Bukarest, 1979, p. 134.

salcie, deci Weide). Patricienii Weidner au avut casă în Piața Mare din Sibiu. Tânărul Franz Salicăus în vara anului 1538 era înscris în matricula Universității, de acum luterane, din Wittenberg. În jurul anului 1545 era deja predicator la Biertan și se pare că ținea predici în «Turnul catolic», cel împodobit cu frescele epocii goticului târziu⁸. Comunitatea târgului Biertan în anul 1546 l-a angajat pe post de predicator, ceea ce a dus la conflicte cu plebanul catolic. Din socotelile Brașovului aflăm că la 12 septembrie plebanul Lukas, împreună cu fânogiul (judele) din Biertan, a venit la Brașov în problema predicatorului Franz (*venit mahister Lukas BIRTHALBENSIS cum villico causa domini Francisci, quem vocaverunt in predicatorem*)⁹.

Apartenența Biertanului ca sediu al decanului general la credința catolică era atât de importantă încât în această problemă în decembrie 1546 a intervenit chiar și Baratul (călugărul) Gheorghe Martinuzzi, conducătorul efectiv al Transilvaniei. Din scrisoarea în limba latină găsită și comentată de Gustav Gündisch reiese că Baratul condamna jurații Biertanului pentru faptul că vor să-l înlăture pe plebanul lor, Magister Lukas și împotriva tradițiilor și poruncilor Bisericii Mame permit pătrunderea învățăturilor sectare și a falsei credințe în biserica lor. Aceste idei eretice, spune el, sînt cu totul străine credinței catolice și nu se poate permite ca acestea să se răspîndească. Baratul interzice sfatului orașenesc prin amenințarea cu pierderea capului și a averii, ca nu cumva să oblige pe plebanul Lukas la introducerea reformelor. Pe predicatorul Franz Salicăus, care se găsește în mijlocul lor, urgent trebuie să-l gonească și să nu îndrăznească în viitor să angajeze asemenea persoane. În mijlocul lor a fost trimis vicarul episcopal Doctorul Franciscus, care are misi-

unea să vegheze ca această biserică să rămână la vechea credință. În consecință, sfatul orașenesc trebuie să asculte ce i se va spune și să nu facă ceva contrar¹⁰.

Față de aceste presiuni din partea conducerii statelor catolice, Universitatea Săsească aflată deja în mîini evanghelice a trecut la contraatac. La 1 ianuarie 1547 magistratul Sibiului, în calitate de for conducător al Universității Săsești, a delegat pe pîrgarii Kaspar Sartor și Augustin Hedwig să meargă la vicarul din Alba Iulia și de acolo să meargă în ținutul Mediașului pentru a verifica orientarea protestantă a fânogilor și preoților (*missis . . . ad vicarium indeque Megyes ratione religionis, utque sacerdos et villicos ipsos animarent ad Constantiam mentis*)¹¹.

Autonomia teritorială a sașilor a triumfat și în acest caz față de voința puterii centrale: după moartea plebanului catolic Lukas (30 IV 1547) sfatul târgului Biertan l-a numit pe Franz Salicăus în postul de pleban (primpreot). În iulie 1547, Franz Salicăus împreună cu fânogii și predicatorii din satul săsesc vecin, Dupuș, au dus tratative în fața magistratului din Sibiu, ce în mod sigur a fost de acord cu atașamentul total față de hotărîrile Universității Săsești din 1545 și 1546, ca toate orașele, târgurile și satele să adopte Reforma. Astfel au căzut toate opreliștile în fața biruinței protestantismului în Biertan.

Pentru stabilirea episcopiei luterane la Biertan de o importanță capitală a fost faptul că luteranul Franz Salicăus a moștenit de la predecesorul său catolic titlul de decan general al tuturor protopopiatelor săsești. Taxele obișnuite plătite de preoții din Brașov în anul 1550 au fost trimise de judele Lucas Hirscher decanului general din Biertan. Actul de expediție a fost sigilat de primpreotul Brașovului, Valentin Wagger (*Paschae auxiliante d. parocho Coronensi taxam praesentavi d. Lucae Hyrsero ad Byrthalm*

⁸ Gustav Gündisch, *Franz Salicăus. Ein Beitrag zur Reformationsgeschichte Siebenbürgens*, în *Geschichtswirklichkeit und Glaubensbewahrung*, Festschrift für Bischof D. Dr h-c. Friedrich Müller, Herausgegeben von Franklin Clark Rry, Stuttgart, Evangelische Verlagswerk, p. 209—210.

⁹ *Quellen*, III, op. cit., p. 353.

¹⁰ Gustav Gündisch, op. cit., 207—208, 219 (textul latin).

¹¹ Heinrich Herbert, *Die Reformation in Hermannstadt und dem Hermannstädter Kapitel*, Hermannstadt, 1883, p. 25 nota 4.

decano generali perferendam, sigillu d. Valentini bene obsignatam)¹².

Prin moștenirea titlului de decan general de către primpreoții din Biertan s-au asigurat bazele legale pentru cumularea funcției de preot în Biertan, cu aceea de episcop (superintendent) al sașilor luterani. Deși în timpul vieții Franz Salicăus n-a fost intitulat episcop — doar decan general — în lista cronologică a predicatorului sibian Bartholomäus Fabricius din 1652 citim următoarea constatare: Francicius Saliceus primus episcopus Lutheranorum in Transilvania¹³.

În secolele XVI—XVII Biertanul a fost cel mai important centru episcopal protestant din Transilvania. După desființarea episcopiei catolice din Alba Iulia și secularizarea averii și chiar a palatului episcopal, importanța acestui vechi centru scade simțitor. Episcopii calvini nu pot funcționa în sediul bălgrădean al principilor catolici din familia Báthori și superintendenții reformați se instalează la Alba numai din secolul al XVII-lea. Sediul episcopilor unitarieni (aleși la început alternativ din rîndul primpreoților sași și maghiari ai bisericii «Sf. Mihail» din Cluj) era de obicei în casa parohială, care după 1716 trece în posesia catolicilor.

În perioada principatului și, practic, pînă în secolul al XIX-lea episcopiile nu erau organizate pe criterii etnice. Astfel, vîldica român din Bălgrad (Alba Iulia) avea în subordine enoriași români, sîrbi, ruteni și chiar greci. Superintendenții reformați și unitarieni, pe lîngă enoriași și preoți, în majoritate unguri, aveau în subordine (mai ales la Cluj) preoți reformați și unitarieni sași.

Superintendentul, adică episcopul saș din Biertan, păstora mai toate comunitățile săsești (cu excepția Clujului) din Transilvania. La depunerea jurămîntului de fidelitate la Biertan veneau preoți sași din toate colțurile țării locuite de sași: din Țara Bîrsei, din scaunul Orăștiei, din ținutul Bistriței, din interfluviul Tîrnavelor.

Însă tot de episcopul din Biertan depindeau și preoții maghiari subordonați orașelor săsești. Astfel, în «*Matricula Ordinatorum*»¹⁴, păstrat la Arhivele Statului din Sibiu, sînt înscrși preoți maghiari aleși să slujească în bisericile din Țara Bîrsei (Șapte Sate, Crizbav și Apața), la Jimbor și Hălmeag din scaunul Rupea, la Săcădate din scaunul Sibiu, la Copșa Mică din scaunul Mediaș și Jeica din scaunul Bistrița, sau din Reghinul Unguresc. De asemenea, subordonate de Biertan erau și comunitățile evanghelice populate de croați și bulgari catolici, care în documentele contemporane erau numiți «*nationes rasciani religia saxonica*». Astfel de parohii funcționau la Lancrăm în scaunul Sebeș, la Rusciori și Bungard în scaunul Sibiului, sau în satele Cergăul Mare și Cergăul Mic din Alba Inferioară. În secolele XVII—XVIII o bună parte din enoriașii evanghelici de origine sud-slavă aveau româna ca limba maternă. Sînt cunoscute acele cazuri care dovedesc că sașii luterani încă din 1544 au editat în limba română catehismul luteran. Printre subordonații episcopului luteran din Biertan se numărau și sașii Hannes Scherer¹⁵ și Laurentius Fronius, colaboratori ai diaconului Coresi. În acest sens, putem afirma că Biertanul atît arhitectural, cît și cultural depășește sfera săsească și este o capodoperă a întregii țări¹⁶.

PAUL BINDER

¹⁴ *Catalogus ordinatorum Ministerium Eodesiarum nostrorum*, Bd I (1573—1743), Archiv des ev. Landeskirche A B in Rumänien, Arhivele Statului din Sibiu.

¹⁵ Arnold Huttman și Pavel Binder, *Geneza Cazaniei a II-a* (1581) și legăturile diaconului Coresi cu tipografia latină din Brașov, în *Studii de limbă literară și filologie*, I, București, 1969, p. 243—258.

¹⁶ Idem, *Contribuții la cunoașterea vieții și activității diaconului Lorinț*, în *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972, p. 243—258.

¹² *Quellen* III, p. 613.

¹³ Gustav Gündisch, *op. cit.*, 218—219.